

X ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴԻՐ¹⁾

Պատեօմկինի «յունական նախագիծը»

Արևելեան խնդիրը, կամ ուրիշ խօսքով՝ Տաճկաստանի գոյութեան խնդիրը. 125 տարուայ անցեալ ունի:

Այդ խնդիրը առաջին անգամ դրեց Պատեօմկինը: Երբ դաշն էր կնքուում Կատարինէ երկրորդի և Աւստրիայի Կայսր Յովսէփ II-ի մէջ, Պատեօմկինի խորհրդով, կազմուեց «նշանաւոր յունական նախագիծը», որ նախատեսուում էր մահմեդական աշխարհի կործանումը Արևելեան Եւրոպայում և նորա ստրկացրած քրիստոնեայ ցեղերի վերածնութիւնը:

Պատեօմկինը ցանկանում էր, որ տաճիկները բշտեն Ասիա և վերականգնէ Բիւզանդիան, որի գահի վերայ պիտի բարձրանար Կատարինէ II-ի թոռ մեծ իշխան Կոստանդին Պալլովիչը, ուստաց գահի իրաւունքից հրաժարուելու և երկու տէրութեանց յաւիտեան անջատ գոյութիւն ունենալու պայմանով:

Տաճկաստանն ազատուեց նորանով, որ այդ ժամանակ Արևմուտքում բռնկեց ֆրանսիական յեղափոխութիւնը և դարձրեց դէպի ինքը միապետների ուշադրութիւնը, իսկ այնուհետև Նապոլէօնի զօրքերի տարափը:

Բայց, խաղաղութիւնը վերականգնելուց յետոյ, նա մտաւ անընդհատ շփոթութեանց շրջանը, որ առաջ էր գալիս իր հպատակների ապստամբութեան, զրացիների իւր սահմանները թեւակոխելու և օտար տէրութիւնների հետ ունեցած բանակցութիւնների շնորհիւ:

Յունաստանի եւ Ռումինիայի ազատութիւնը:

Տաճկաստանի բաժանման գործում առաջին քայլը եղաւ յունական ապստամբութիւնը (1820—27 թուերին):

*) Փոխադրուած Рунь թերթից:

Այդ ապստամբութիւնն առաջինը սկսուեց Եպիրոսում, Կրէտէյի վերայ, Մօրէայում, Կենդրոնական Յունաստանում և Կղզիներում և միանգամից խիստ սուր բնաւորութիւն ընդունեց, որի մէջ երևաց անխնայ ոչնչացնող երկու կողմերի ցեղային և կրօնական անհամբերութիւնը: Գերիներին կոտորում էին: Չէին խնայում նոյն իսկ կանանց և երեխաներին:

Այս պատերազմը, մեծ ծաւալ ստանալով, անգամ բոլոր երկրների բանաստեղծների երգի առարկան դարձաւ: Եպիրոսում և Կրէտէում ապստամբութիւնը համեմատաբար շուտով ընկճուեց: Բայց Մօրէայում, Կինդըր, Յունաստանում և Կղզիների վերայ տաճիկները նեղն ընկան. նոցա զօրքը նեղուեց, նաւատորմիդը՝ ոչնչացաւ:

Ծովի վերայի յաջողութեան համար ապստամբները պարտական էին հիդրա, Սպէցիա և Պսարա Կղզիների նաւատորմին, որ լաւ զինուորուած՝ նշանակուած էր առեւտրական նաւատորմը պաշտպանելու համար և լուրջ պատերազմող ոյժ էր ներկայացնում:

Ապստամբները հրաւիրեցին իրենց առաջնորդ Ալէքսանդր Լ-ի մինիստր՝ կոմս Կապօդիտրիին: Նա հրաժարուեց: Բայց կայսեր խորհուրդ տուեց միջամտել, որի համար և պաշտօնանկ եղաւ:

Այս հոգսը իւր վերայ առաւ ռուսական զնդապետ Իպսիլանդին: Նա դրաւեց Եաշն ու Բուքարէշտը և այնտեղից ապստամբութիւն քարոզեց բոլոր հայրենակիցներին: Ալէքսանդր Լ այս լսելով՝ հրաժարեցրեց նորան:

Նորա ձեռնարկութիւնը լիովին անյաջողութեան հանդիպեց. նա փախաւ Վեննա, ուր և բանտարկուեց:

Սա մի նշան էր, որին ամենուրեք հետեւեց տաճիկների կոտորածը: Տաճիկներն էլ պատասխանեցին զարհուրելի վայրագութիւններով: Ի միջի այլոց Կ. Պօլսում եկեղեցու առաջ Զատիկի օրը կախեցին պատրիարքին և 3 միտրօպօլիտ ամբողջապէս զգեստաւորուած:

Ռուսիայի և Տաճկաստանի միջև պատերազմը անխուսափելի դարձաւ, բայց Անգլիան և Աւստրիան, վախենալով Ռուսիայի զօրանալուց, միջամտեցին և միջադէպը հեռացրին առ ժամ:

Հետագայ թշնամական գործողութիւններին ժամանակ

յոյնների հերոսութիւնը և տաճիկների խստութիւնը սոսիսափելի դարձրեց Եւրոպայի միջամտութիւնը:

Ռուսիան, Անգլիան և Ֆրանսիան դիմում արին Տաճիկստանին վերջ տալ ապստամբների հալածանքին և ինքնավարութիւն տալ նոցա: Այս դիմումը մերժուեց Տաճիկստանի կողմից այն առարկութեամբ, որ վերջինս չի թոյլ տալ ում և իցէ միջամտել իւր ներքին գործերին:

Այն ժամանակ ռուս-անգլո-ֆրանսիական նաւատորմը մտաւ Նաւարին և կանգնեց դէմ յանդիման Իբրահիմի նաւատորմին: Սուլթանը զայրացած՝ սրբազան պատերազմ յայտարարեց անհաւատների դէմ, գլխաւորապէս աչքի առաջ ունենալով Ռուսիային:

Սկսուեց 1828—29-ի պատերազմը միաժամանակ Բալկանեան թերակղզում և Կովկասում, որ վերջացաւ Ադրիանուպոլսի դաշնադրութեամբ, որով Յունաստանին անկախութիւն տրուեց և ոչնչացրեց տաճիկական գերիշխանութիւնը Ռումինիայում:

Պօլինեակի ծրագիրը

Պատերազմը դեռ նոր վերջացած՝ նախարար Պօլինեակը Նիկիտայոս I-ին առաջարկեց Ֆրանսիայի հետ դաշն կապել և տուեց մի նախագիծ Տաճիկստանի բաժանման. Ռուսիան ստանալու էր Ռումինիա, Աւստրիան՝ Սէրբիա և Բուլղարիա, իսկ ֆրանսիայը անցնում էր Նիդէրլանդներին, որոնք Հոլլանդիան զիջնում են Պրուսիային, իսկ Բէլգիան՝ Ֆրանսիային: Բայց մինչև Պօլինեակի պատգամաւորը հասաւ Ադրիանուպոլիս՝ դաշնադրութիւնն արդէն կնքուած էր:

Սէրբիայի անջատումը

Այդ իսկ ժամանակ Սէրբիայի իշխաններից մէկը՝ Միլօզ Օբրէնովիչը, սուլթանի հաւատարմութիւնը գրաւելով՝ իրաւունք ստացաւ հարկերը ժողովել և զէնք պահել: Չեզոք մնալով յունական ապստամբութեան և Ռուս-տաճիկական պատերազմի ժամանակ՝ նա ժառանգական ազնուականութիւն շահեց, ամբողջ երկրից տաճիկական բանակը յետ կոչուեց և Բէլգրադի փաշայութիւնից դուրս մի քանի նահանգներ էլ միացրուեց իւր երկրին: Այսպէս սկսուեց Սէրբիայի ինքնավար գոյութիւնը:

1833 թուականը

Ազրիանուպօլսի դաշնադրութեամբ սուլթանը պատերազմական ծախք պիտի վճարէր, ուստի և Ռուսիայի խիստ ազդեցութեան տակ ընկաւ: 3 տարի չանցած նորա դէմ ապստամբեց Մէհմէտ-Ալին: Նա ցրուեց իւր դէմ ուղարկած տաճկական բանակը, գրաւեց Ասորիքն ու Պաղէստինէն և առաջ շարժուեց դէպի Բօսֆօր:

Տաճիկներն օգնութիւն խնդրեցին Անգլիայից և Ֆրանսիայից, որից հրաժարուեցին՝ Անգլիան Հոլլանդիայի հետ ումբակոծութեամբ զբաղուած լինելու, իսկ Ֆրանսիան դէպի Մէհմէտ-Ալին տաժած համակրութեան պատճառով:

Այն ժամանակ Տաճկաստանը կոչ արեց Ռուսիային: Խնդիրը յարգուեց և Նիկողայոս I նաւաստորմ և զօրք ուղարկեց, որոնք բանակեցան Կ. Պօլսի մօտ: Անգլիան և Ռուսիան վախենալով Ռուսիայի չափազանց զօրանալուց՝ այնպէս երկիւղ ազդեցին Տաճկաստանին, որ նա Մէհմէտ-ալու առաջարկներն ընդունեց, որով Ասորիքը կառավարելու իրաւունք ստացաւ մինչև որ կենդանի էր: Ռուսիան հունքեար-Սկէլէսի պայմանագրով պարտաւորուած էր կարիք ժամանակ զօրքով օգնել Տաճկաստանին, իսկ վերջինս օտարների առաջ փակեց նեղուցները: Անգլիան և Ֆրանսիան բողոքեցին, բայց անհետևանք:

1841-ի պայմանագիրը նեղուցների մասին

Այս երկու տէրութիւնների համաձայնութիւնը շուտով խախտուեց իրանց տարբեր յարաբերութեամբ Մէհմէտ-Ալիի գործողութիւնների վերաբերմամբ:

Նա, Ֆրանսիայից լքուած, ի վերջոյ հաշտուեց: Որից յետ Մերձաւոր Արևելքով շահագրգռուած պետութիւնները յայտարարեցին մի պայմանագիր, որով նեղուցները փակուած էին բոլոր պատերազմական նաւերի առջև:

1854—5 թ. Խրիմի պայմանագիրը:

Նիկողայոս I 1852-ին կրկնեց Անգլիային 8 տարի առաջ արած առաջարկը. խորհրդակցել հիւանդ մարդու թաղման մասին (Տաճկաստանի) և Եգիպտոսն ու Կրիտէն առաջարկեց նորան, Կ. Պօլսը իբրև գրաւական՝ թողնելով իրան: Անգլիան, ինչպէս միշտ, պնդում էր Տաճկաս-

տանի պահպանութեան վերայ և անգամ խրախուսում էր նորան որընդդիմանայ: Առիթը չուշացաւ, յունադաւան կղերը կռուի բռնուեց կաթողիկ կղերի հետս. տեղերի տիրապետութեան առթիւ:

Ռուսիան և Ֆրանսիան, իբրև նոցա հովանաւորներ, բաւարարութիւն պահանջեցին: Սուլթանը երկու կողմերի մրցութիւնից օգտուելով՝ դիմեց նոցա միմեանց հակասող հաւաստիացումներով: Կ. Պօլիս եկաւ լիազօր դեսպան Մենշիկովը, որին յանձնարարուած էր Ռուսիայի խնամակալութիւնը ձեռք բերել ամբողջ Տաճկաստանի յունադաւան եկեղեցիների վերայ: Անգլիայի ազդեցութեամբ մերժուեցաւ այս: Մենշիկովը ուլտիմատում դրեց և մերժում ստանալով՝ խղեց դիւանագիտական կապերը:

Այս անգամ պետութիւնների համալրութիւնն առաջինը անցաւ Տաճկաստանի կողմը:

1856-ի Պարիզի վեհաժողովը:

Սևաստօպօլի անկումից յետոյ տեղի ունեցաւ Պարիզի կօնգրէսը, որ ի միջի այլոց նպատակ ունէր արևելեան հարցը լուծել: Ռուսիան, Անգլիան, Ֆրանսիան, Աւստրիան, Պրուսիան և Սարդինիան ճանաչեցին Օսմանեան տէրութեան անձեռնմխելիութիւնը և հրաժարուեցին որ և է միջամտութիւն ունենալ նորա ներքին գործերում, Դանուբը համարուեց ազատ, Սև ծովը չեզոք, Ռումինիան իսպառ անկախ Տաճկաստանից: Սուլթանը խոստացաւ բարենորոգումներ մտցնել և ի միջի այլոց քրիստոնեաների իրաւունքները հաւասարել տաճիկների հետ:

1875—78 թ. Բալկանում:

Խոստումը թղթի վերայ ֆիաց: Հերցեգովինայում ճընշուած սերբերը ապստամբեցին: Պետութիւնները արևելեան հարցից խոյս տալու համար իրանց դեսպաններին յանձնեցին բանակցել ապստամբների հետ: Սօքա համաձայնեցին զէնքը վայր դնել, բայց ապահովութիւն պահանջեցին, որ մերժուեց:

Բերլինի մեմօրանդումը, որով պետութիւնների համերաշխութիւնը խթան պիտի լինէր Տաճկաստանին բարենորոգումներ մտցնել Բալկանում, նպատակի չհասաւ:

Սպատամբութիւնը զօրացաւ: Սէրբիան և Զէրնօզօրիան պաշտպան կանգնեցին իրանց ցեղակիցներին և պատերազմ յայտարարեցին Տաճկաստանին, որին մասնակցում էին և ռուս կամաւորները: Սէրբիան կորստի վերայ էր, երբ Ալէքսանդր II-ը, Անգլիային հետեւելով, ստիպեց Տաճկաստանին երկամսեայ հաշտութիւն անել և տեսնելով Տաճկաստանի յամառութիւնը պատերազմ յայտարարեց նորան:

Բերլինի վեհաժողովը 1878-ին:

Իշխ. Բիսմարկը միջամտելով՝ առաջարկեց վեհաժողով կազմել Բերլինում, ուր ի միջի այլոց Աւստրիային անորոշ ժամանակով յանձնեց Բոսնիան և Հերցեգովինան, իսկ Տաճկաստանին՝ Մակեդոնիան: Իսկ Հայաստանի բերնորոգութիւններ մտցնելու 61-րդ յօդուածը կնքուեցաւ:

Հայաստանը, Մակեդոնիան եւ Կրետէ կղզին 1090—96 թ.

Մօտ 12 տարի Աբդուլ Համիդի քաղաքականութիւնը սուր կերպարանք չէր տալիս արեւելեան խնդրին: Բայց նորա վերաբերմունքի փոփոխութիւնը հայերի նկատմամբ նորից հերթական դարձրեց նորան: Ռուսաստանն և Անգլիան կարծես թէ դերերը փոխեցին:

Անգլիան առաջարկում էր միջամտել, բայց Ռուսիան, մատնանշելով Բերլինի կոնգրէսը, Տաճկաստանի կողմն էր, իր կողմը քաշեց Աւստրիան ու Գերմանիան և, միջամտութիւնը մերժելով, Իլդիզ-Քիօսկում իւր վարկը վերականգնեց:

Անընդհատ յուզումները Մակեդոնիայում, երբ ի միջի այլոց սպանուեց Միտրօվիցի ռուս դեսպան Շչերբինը, Կրէտէի մի շարք ապստամբութիւնները, այլ և յեղափոխականների ցուցանալու գործողութիւնները նոյն իսկ Կ. Պօլսում (օսմանեան բանկի վերայ յարձակումը)—այս ամենը վերջի վերջոյ ստիպեց ներդաշնակ իւր ասեղիքն ասել:

Անգլիան, Ֆրանսիան, Իտալիան և Գերմանիան յանձնարարեցին այդ դերը Աւստրիային և Ռուսիային:

Նորից՝ բնմի վերայ:

Այսպէս ծնունեցաւ Աւստրիայի հէնց նոր խախտած Միւրցշտէտի համաձայնութիւնը:

Գերմանիայի այս դէպքում ոգևորող դերը, Ռուսիայի ստորացումը հեռաւոր արեւելքի կոտորածից յետոյ—անվիճելի է:

Աւստրիային թելադրուած է քայլել դէպի Սալօնիկ, Տաճկաստանին—Կովկաս և Պարսկաստան:

Արեւելեան հարցը նորից բնմի վերայ է, բայց այսքան երկիւղ չէ ներշնչել նա երբէք:

ԳԻՒՏ Ա. ՔԱՅ. ԱՂԱՆԵԱՆՑ